

Puo ya Mookamedi kopanong ya selemo e akaretsang ya bo-mashome a robedi le metso e robong ya batshwari ba diabo

Selelekela

Selemong se fetileng ho bile le ho putlama hwa moruo ho hobe ka ho fetisisa lefatshe ka bophara, e sa le ho tloha dilemong tsa bo-1930. Ka nako ya kopano ya selemo e akaretsang selemong se fetileng, ditlamorao tsa mathata a meberaka ya ditjhelete a ne a se a ntse a bonahala meruong ka ho fapana. Le ha ho le jwalo, ka nako yeo, sefutho le botebo ba ho putlama hwa moruo wa lefatshe e ne e le hona di tla iponahatsa. E le ho arabela ho theoha hwa moruo, dibanka tsa dinaha le mebuso lefatsheng di ile tsa nka dikgato tse sa tlwaelehang ele ho tshireletsa mafapha a tsona a dibanka le meruo. Afrika-Borwa, lefapha la dibanka, le laolwang ka mokgwa o nepahetseng, le ile la tshireletseha ho putlameng hona ha ho bapiswa le a mang. Le ha ho le jwalo, kaha ho putlama hwa moruo ho aparetse lefatshe ka bophara, moruo wa lehae le ona o ile wa ameha, mme ho putlama hona, ho ile hwa etsa hore ho arabelwe ka maono a nepahetseng, a pokello le tshebediso ya ditjhelete tsa mmuso le leano la tsa ditjhelete.

Maemo ana a ile a hlahisa phephetso e ntjha leanong la tsa ditjhelete mme a etsa hore botsitso ba tsa ditjhelete bo shejwe ka tsela e ntjha. Bohlahlobi le taolo ya dibanka tsa lehae, le mokgwa wa ho patalana, tse nepahetseng, di ile tsa etsa bonnete ba hore hoba le botsitso tikolohong ya mebaraka ya ditjhelete. Leha sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko sene se le kantle ho meedi e behilweng, boemo ba leano la tsa ditjhelete bo ile ba nyehliswa haholo ka ha ho ne ho lebeletswe ho fokotseha ho honyane hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko le ho theoha hwa moruo. Leha ho le jwalo, ditshoso tsa ho phahama hwa tjhebelo-pele ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko di ne di ntse di le teng, mme di ile tsa sitisa tshebetso ya leano la ditjhelete hanyane. Ka ntle ho dingongoreho tse, Banka ya Reseve ya Afrika-Borwa (Banka) e ile ya shebana hape le ho ntlafatsa ditshebetso tsa yona tsa kahare.

Tlaleho e pharaletseng ya moruo, mme e kenyeditsweng e le karolo ya tlaleho ya selemo sa 2008/09, e fana ka tlhaloso ya maemo a moruo wa lehae le wa matjhaba bakeng sa selemo sena seo ho tlalehwang ka sona. Ho tsepamiswa hwa maikutlo ho kgethehileng ho behwa ho diketsahalo tse ileng tsa ama tshebetso le ho kenngwa tshebetsong hwa leano la Banka. Jwalo ka ha e le tlwaelo, moko-tabo wa puo ena o mabapi le mafapha a ka sehlohong a tshebetso ya Banka.

Leano la tsa ditjhelete

Selemong se fetileng, leano la tsa ditjhelete le ne le tjametswe ke diphephetso tse ntjha. Lekgetlo la pele ka morao ho ho thehwa hwa leano la meedi ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko (inflation-targeting framework) ka selemo sa 2000, leano la tsa ditjhelete le ile la tlameha ho kenngwa tshebetsong tlas'a maemo a ho putlama hwa moruo wa lehae, le tlas'a maemo a hloabaetsang mme a etsahalang ka nako e le nngwe, a ho thekesela hwa moruo wa lefatshe. Ka nako e tshwanang, sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se ne se feta haholo moedi o ka hodimo wa meedi ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se behilweng, le ha kगतello ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko e ne e le tlase, ho fokotseha hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se ne se le monyebe.

Ka nako ya kopano ya kakaretso ya selemo le selemo, selemong se fetileng, sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se ne se le ka ntle haholo ho meedi e behilweng. Sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko tsa bareki se kenyetsang tswala ya mekoloto ya matlo (CPIX) se

ile sa fihlela diperesente tse 13,6 ka Phato selemong sa 2008, mme sa theohela ho diperesente tse 10,3 ka Tshitwe. Phatlalatso ya mokgwa o motjha wa ho fetola boima ba disebediswa ho methweng hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko (reweighting) le ho fetolwa hwa selemo seo ho ipapiswang le sona ha ho etswa ditheko (rebasing) sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko e entsweng ka Hlakola selemong sa 2009, sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se kenyeletsang disebediswa tsohle tsa bareki (CPI), ba metseng ya ditoropo, se ile sa nkwa jwalo ka mokgwa o motjha wa tekanyetso ya moedi wa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Meedi e behilweng e setse e ntse ele diperesente tse 3 ho ya ho tse 6. CPI e ne le diperesente tse 8,1 ka Pherekong, empa ya nyolohela ho diperesente tse 8,6 ka Hlakola, mme e sa le e ntse e theoha hanyane-hanyane ho tloha nakong yeo. Ka Phuptjane, CPI e ile ya theohela ho diperesente tse 6,7. Le ha ho le jwalo, sekgahla sa yona sa ho theoha se ile sa fokotswa ke ho nyoloha ka matla hwa tse ding tsa ditheko tse laolwang ke mmuso, haholo-holo ditheko tsa motlakase, le ditheko tse neng di phahame haholo tsa dijo.

Ka lebaka la koduwa ya moruo wa lefatshe ka bophara, tjhebelo-pele ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se ile sa e ba tlas'a kotsi e kgolo le ho hloka ponelo-pele ho feta ka mokgwa o tlwaelehileng, mme sena se ile sa etsa hore ho be thata ho nka qeto ka leano la tsa ditjhelete. Ho feta moo, tekolo ya dikotsi e ile ya fetoha haholo har'a selemo e ipapisitse le ho fetoha hwa dintlha tse ding tse nang le tshutshumetso ho sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko.

Theko ya matjhaba ya oli e bile e nngwe ya disosa tsa mantlha tsa ho phahama hwa ditshoso tjhebelo-peleng ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko selemong sa 2008. Le ha ho le jwalo, e le ho arabela ho putlama hwa moruo wa lefatshe, theko ya oli e tala ya North Sea Brent e ile ya theoha ho tloha maemong a ka ballwang ho didolara tse US\$146 barele ka nngwe ka Phato selemong sa 2008, ho ya ho didolara tse ka ballwang ho US\$34 ka Tshitwe. Ditheko tsa lehae tsa mafura a dikoloi di ile tsa latela le tsona mme tsa theoha ho tloha ho diranta tse R10,70 lithara ka nngwe ka Phupu selemong sa 2008 ho ya ho diranta tse R6,01 lithara ka nngwe ka Pherekong selemong sa 2009. Le ha ho le jwalo, ka ha tjhebelo-pele ya kgolo ya moruo wa lefatshe ka bophara e ile ya ntlafala, theko ya oli e ile ya nyoloha hape haufinyane ho ya ho didolara tse ka bang US\$70 barele ka nngwe. Le ha ho le jwalo, ka lebaka la maemo a sekgahla sa phapanyetsano sa ranta, theko ya oli ya makoloi ya lehae e ntse e le tlase ho boemo ba selemo sa 2008 mme e bile le kabelo ho tliseng kगतello ho theoheng hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko ho tloha ho qaleng hwa selemo ho fihlela hajwale.

Boemo ba sekgahla sa phapanyetsano sa ranta selemong se fetileng, bo bontshitse ho hloka botsitso tikolohong ya lefatshe ka bophara. Qalehong ya ho hlahella hwa mathata a moruo, ranta e bile ka tlas'a kगतello, mmoho le ditjhelete tsa meruo e mengata e hlahellang. Ka Pudungwana matla a ranta a ne a fokotsehile ka diranta tse ka bang R11,85 ha e bapiswa le dolara ya Amerika, mme ka kopano ya Tshitwe ya komiti ya leano la tsa ditjhelete (Monetary Policy Committee – MPC), sekgahla sa phapanyetsano sa ranta se ile sa hlwauwa e le sona fela se tlisitseng ditshoso tse hodimo tjhebelo-peleng ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Le ha ho le jwalo, e itse ho ba tshabo ya ditlokotsi e fokotsehe, ranta e ile ya matlafala hanyane dikgweding tse latelang, mme tshoso ya tjhebelo-pele ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko ho tswa sesoseng sena e ile ya fokotseha haholo. Ranta haufinyane tjena e boemong bo haufi le bo neng bo rena karolong ya pele ya selemo sa 2008.

Diketsahalo lefatsheng ka bophara le tsona di fokoditse ditshoso tjhebelo-peleng ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Ho putlama ka nako e tshwanang hwa moruo

lefatsheng ka bophara le ditheko tse tlase tsa disebediswa ka kakaretso ho bontshitse hore tshoso ho sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko lefatsheng ka bophara e theohile haholo. Le ha hona le dingongoreho tsa kgonahalo ya ho phahama hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko ho ka bakwang ke ho nyehliswa hwa maano a tsa ditjhelete dinaheng tse mmalwa tsa meruo e tswetseng-pele, sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko sa lefatshe ka bophara se lebeletswe hore se dule se le tlas'a taolo mme se le boemong bo tlase.

Ho eketseha hwa sekgeo sa tlhahiso ya lehae nakong e fetileng le sona se ile sa tlisa tshoso tjhebelo-peleng ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Ka mora dilemo tse mmalwa tsa kgolo ya moruo ya diperesente tse ka bang 5, moruo o ile wa qala ho hola ka diperesente tse tlase ho feta bokgoni ba kgolo ya tlhahiso. Moruo o hotse ka sekgahla se fetoletsweng selemong (annualised) sa diperesente tse 0,2 karolong ya boraro ya selemo sa 2008, empa kgahlamelo ya ho fokotseha hwa kgolo ya moruo wa lefatshe moruong wa lehae, e bonahetse haholo kgwedi-tharong tsa selemo tse hlahlamang. Karolong ya ho qetela ya dikgwedi tse tharo selemong sa 2008, ho bile le ho fokotseha hwa diperesente tse 1,8 hwa moruo. Dikarolong tse pedi tsa dikgwedi tse tharo tse qalang tsa selemo sa 2009, moruo o ile wa fokotseha ka sekgahla se fetoletsweng selemong sa diperesente tse 6,4 le tse 3,0 ka tatellano.

Tshebediso e qetellang ya dihlahiswa tsa malapeng e ne entse e fokotseha ho tloha karolong ya boraro ya dikgwedi tse tharo selemong sa 2008. Ho fokola hwa ditlhoko tsa lehae ho bakilwe ke ho fokotseha hwa matla a meputso e ntshitsweng lekgetho, hammoho le phokotseho ya mesebetsi, le ditla-morao tse mpe tsa matlotlo tse tlisitsweng ke ho theoha ho matla hwa ditheko tsa diabo le matlo. Ho theoha hwa nako e telele hwa tshebediso ya dihlahiswa ho ile hwa mpefatswa ho feta ke ho fokotseha ka matla hwa kgolo ya kadimo ya ditjhelete ho karolo ya moruo yeo e seng ya mmuso. Sena e ne e le ho arabela tlhokeho e tlase ya mekitlane le phumantsho e fokolang ya mekitlane ke dibanka ka ha di ile tsa kenya tshebetsong mehato e tiileng ya tsela ya kadimano ya ditjhelete, di ipapisitse le ho eketseha hwa mekoloto e mpefetseng.

Le ha ho ne ho na le dintlha tseo ka kakaretso di neng di ka etsa hore sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se fokotsehe, ho bile le dikgatello le ditshoso tse neng di ka etsa hore se phahame. Ditheko tse laolwang ke mmuso di tswetse-pele ho kenya kgatello e phahameng ho sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Kgatello e kgolo e bakilwe ke ho nyoloha hwa theko ya motlakase ka diperesente tse 27,5 tse filweng Eskom ka selemo sa 2008, e latetsweng ke ho nyoloha ho hong hape hwa diperesente tse 31,3 ho phatladitsweng ka Phuptjane selemong sa 2009. Ditumellano tsa meputso tse ka hodimo ho sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko di tlisitse tshoso tjhebelo-peleng ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Ditumellano tsena di bontshitse, le haese ka botlalo, ho mpefala hwa ditebello tsa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko nakong yeo.

Sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko tsa dijo e bile sesosa sa mantlha sa ho nyoloha hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko ka kakaretso selemong se fetileng, leha ditheko tsa dihlahiswa tsa temo di ne di theohile haholo mme di bonahetse haholo boemong ba ditheko tsa dihlahiswa, ha ho ipapisitse le dihlahiswa tsa temo le dijo. Le ha ho le jwalo, sekgahla sa ho nyoloha hwa ditheko tsa dijo boemong ba ditheko tsa bareki se setse se le hodimo ka tsela e makatsang. Le ha ho le jwalo, morao-rao tjena ho bile le matshwao a bontshang hore ho theoha hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko tsa dijo ho ka eketseha.

E le ho arabela ho theoha hwa sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko sa ha jwale, le se shebetsweng pele, boemo ba leano la tsa ditjhelete bo nyehlisitse ka dintlha tse

500 ka tatellano ka Tshitwe selemong sa 2008. Sekgahla sa tswala seo Banka ya Reseve e kadimang dibanka tjehelele ka sona se fokoditswe ka dintlha tse 50 kopanong ya MPC ya Tshitwe selemong sa 2008, mme sa boela sa theolwa hape ka dintlha tse 100 kopanong e nngwe le nngwe ya tse nne tsa MPC tse ileng tsa latela. Kopanong ya Phuptjane selemong sena sa 2009, boemo ba leano la tsa ditjehelele ha bo aka ba fetolwa, empa kopanong ya Phato, sekgahla sa tswala seo Banka ya Reseve e kadimang dibanka tjehelele ka sona se ile sa fokotswa hape ka dintlha tse 50 ka ha komiti e ne e hlokometse hore ditshoso ho sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko di theohile hape.

Ho fokotswa hwa leano la tsa ditjehelele ho ile hwa kenngwa tshebetsong le ha sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se ne ntse se le ka ntle ho meedi e behilweng. Le ha ho le jwalo, leanong la tshebetso la tsa ditjehelele le nang le tjehebelo-pele, MPC e tsepamisa maikutlo ho tsela e lebeletsweng ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Le hoja e angwa ke tlhokeho ya botsitso, le ho se tsebisahale hwa bokamoso, tse phahameng, tjehebelo-pele ya sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko nakong e fetileng, e tswetse-pele ho bontsha ka mokgwa o tsepameng hore sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko se lebeletswe ho boela kahare ho meedi e behilweng nakong e amohelehang. MPC e tswetse-pele ho kenya tshebetsong leano la ditjehelele e ipapisitse le leano la sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko le fetohang le maemo, mme e etse hloko ho theoha hwa moruo. Le ha ho le jwalo, botsitso ba ditheko entse ele sepheo sa mantlha sa leano la ditjehelele, mme Banka e ikemeseditse ho fihlela meedi e behilweng ka nako e amohelehang.

Ditshebetso tsa mmara wa ditjehelele

E le ho arabela ditla-morao tsa tlokotsi mebarakeng ya matjhaba ya ditjehelele lefatsheng ka bophara, dibanka tsa dinaha tse ngata di kentse ditjehelele tse ngata ho thusa mebaraka ya tsona ya ditjehelele. Leha ho le jwalo, mebaraka ya lehae e dutse e na le tjehelele e ngata ho feta e neng e hlokahala, mme kahoo, ho ne ho sa hlokahale hore ho eketswe tjehelele e nngwe hape ho thusa dibanka tsa lehae. E le ho ntsha tjehelele e fetang e hlokahalang ka har'a naha, Banka e ile ya rekisa dipampiri tsa matsete tsa Banka ya Reseve ya Afrika-Borwa le ho reka le ho rekisa hwa dipampiri-tjehelele tsa matsete tsa nako e teletsana. Tjehelele e teng mmarekeng wa ditjehelele e ile ya fokotswa ka ho nyollwa hwa ditjehelele tseo dibanka le mafapha a mmusa di di bolokang le Banka, ha mmoho le keketseho ya tjehelele ya pampiri le ya tshepe ka hara naha. Ho tloha qalong ya selemo sa 2009 ho isa mafelong a Phato, dikgato tsena hammoho di bile le seabo ho ntshweng hwa tjehelele e ka ballwang ho dibilione tse R6,9 mebarakeng ya ditjehelele. Tjehelele e ka hodimo ho e hlokahalang ka hara naha e amahanngwa hanyane le keketseho ya matsete a ditjehelele tsa matjhaba a dilemo tse fetileng.

Matsete a ditjehelele tsa matjhaba

Sekgahla sa pokello ya matsete a ditjehelele tsa matjhaba ke Banka se ile sa theoha haholo, ka lebaka la koduwa mebarakeng ya matjhaba ya ditjehelele. Mafelong a Phato selemong sa 2009, gauta le matsete a ditjehelele tsa matjhaba tsa mmuso, ho sa ntshuwa mekoloto ya matjhaba, di ne di le dibilione tsa didolar tse US\$38,0, mme boemo ba ditjehelele tse mebarakeng ya matjhaba ha ho ntshuwe mekoloto ya matjhaba e ne e le dibilione tsa didolar tse US\$36,9. Banka e tla tswela-pele ka leano la yona la ho bokella matsete a matjhaba ha maemo a mebaraka a dumela. Leha ho le jwalo, pokello e tswelang ya matsete a matjhaba e lebeletswe ho setiswa ke ho hloka botsitso mebarakeng ya ditjehelele tsa matjhaba, boemo ba ho qojwa hwa ditlokotsi lefatsheng ka bophara, le ditjeo tsa moralo wa ho hula tjehelele e ka hodimo ho e hlokahalang.

Ho laola ditjhelete tsa matjhaba ho tlisa diphepetso tse kgolo, haholo-holo maemong a na a ha jwale a bokamoso bo sa hlakang mebarakeng ya ditjhelete lefatseng ka bophara. Ka ha tshireletso ya matsete e le e nngwe ya ditshiya tsa bohlokwa leanong la tsamaiso ya matsete la Banka, mehato e fapaneng e ile ya kenngwa tshebetsong ho tshireletsa matsete a Afrika-Borwa kgahlanong le tlhokeho ya botsitso le pheto-phetoho tse bileng teng mebarakeng ena. Ka hoo, ditshoso tse tliswang ke bakadimi, kgahlamelo mefuteng ya matsete a kgethehileng mme le nako ya sehlopha sa matsete e ile ya fokotswa, le melawana ya ho tsetela e hlokolosi ya Banka e ile ya thatafatswa le ho feta. Le ha hole jwalo, ho putlama hwa banka ya Lehman Brothers, ka ho qoholla, ho ile hwa diha boleng ba dikgwebo tsa ditjhelete le disebediswa tsa matsete, mme hona ho bakile ho theoha hwa papiso ya boleng ba thepa ho ipapisitswe le mebaraka kapa ditahlehelohle ho boleng ba tse ding tsa disebediswa bukeng ya ditjhelete ya Banka.

Tlhahlobo e pharaletseng ya moralo wa tsamaiso ya matsete a laolwang kante ho naha e ile ya etswa selemong sena seo ho tlalehwang ka sona. Mesebetsi ya ba bararo ba balaodi ba matsete e tla ntjhafatswa mme balaodi ba bang ba bararo ba batjha ba tla kena tshebetsong ka Lwetswe selemong sa 2009, mme hona ho tla tlisa kakaretso ya balaodi ba matsete ba kante ho naha ho tshela.

Kabo ya tjhelete

Tjhelete ya maiketsetso e dula e le tshoso ho Banka le moruong wa naha ka dinako tsohle. Ho etswa boiteko ka mehla ho thibela ho etswa hwa tjhelete ya maiketsetso le ho netefatsa hore tjhelete ka har'a naha e dula e le maemong a amohelehang. Banka e thakgotse mokgwa o motjha wa tlhahiso ya lethathamo le letjha la tjhelete ya pampiri le ya tshepe ka sebopeho le matshwao a tshireletso a ntlafaditsweng. Ho lebelelwe hore lethathamo le letjha la tjhelete le tla kgakolwa mahareng a selemo sa 2013.

Tsela ya tefo ya naha

Banka, hammoho le dibanka tsa patalano, e tsepamisitse maikutlo ntlafatsong le ho kenya tshebetsong pokello ya tsebo ya tsela ya tefo ya naha le ho hlahloba marang-rang a mokgwa wa ho patalana hang-hang (real-time gross settlement systems - RTGS) le ditshebediso tse amanang le tsona. Tlhahlobo ya tsela ya hajwale ya RTGS – eleng mokgwa wa patalano wa South African Multiple Option Settlement (SAMOS) – e bontshitse hore mokgwa ona ke boemo bo hodimo lefatsheng. Dintlafatso tse ka etswang ho mokgwa wa patalano le wa tshebetso wa SAMOS di tla etswa ka dipuisano le ba amehang selemong sa 2009.

Le hoja lenane le boleng ba dipatalano di ile tsa eketseha haholo nakong ya tlhokeho ya botsitso mebarakeng ya ditjhelete ka Lwetswe le Mphalane selemong sa 2008, ditshebetso le phumantsho ya ditjhelete mebarakeng ya patalano le mokgwa o amanang le patalano ya ditjhelete tsa phapanyetsano tsa matjhaba wa Continuous Linked Settlement (CLS), di ile tsa sebetsa ka katleho ntle ho ditshitiso. Ka Mphalane selemong sa 2008, SAMOS e patetse kakaretso e hodimo ka ho fetisisa e kileng ya fihlelwa ya boleng ba dibilione tsa diranta tse R8,5.

Banka e tswetse-pele ho nka karolo e le setho sa sehlopha se shebanang le mokgwa wa CLS tlas'a bodulasetulo ba Federal Reserve Bank of New York. Selemong sena Banka hammoho le dibanka tsa dinaha tse ding tse nkang karolo di ile tsa tekenela tumellano ya ditlhophiso ya CLS. Tumellano ya ditlhophiso le ditsamaiso ya CLS e

lekotswe ka phethahalo le katleho nakong ya koduwa mebarakeng ya ditjhelete ka Lwetse le Mphalane selemong sa 2008.

Botsitso ho tsa ditjhelete

Botsitso ho tsa ditjhelete bo bohlokwa haholo dibankeng tsa dinaha. Ka lebaka la ho hlaha hwa tlokotsi ho tsa ditjhelete lefatsheng ka bophara, thahasello e ntjha e ile ya tsepamiswa dikarabong tsa leano la botsitso ho tsa ditjhelete. Dibanka tse ding tsa dinaha di ile tsa arabela ka ho kenya tshebetsong maano a hlakileng mme a pharaletseng a botsitso ba tsa ditjhelete. Tlokotsi ena e boetse e bontshitse tlhokahalo ya ho hlahlobisisa botsitso ho tsa ditjhelete ka kakaretso e le ho qoholla le ho thibela ditlokotsi tse amang lekala ka bophara. Banka e tswela-pele ho leka ho qoholla mefokolo e dulang e le teng tsamaisong ya tsa ditjhelete mme e beha leihlo ho dikotsi tse ka hloksang tsamaiso ya tsa ditjhelete botsitso.

Dikgwebo le mebaraka ya tsa ditjhelete tse Afrika Borwa ha di ya angwa ka kotloloho ke diketsahalo tsa tlokotsi ho tsa ditjhelete lefatsheng ka bophara ka ha di ne di tshireleditswe ke kgahlamelo e nyane thepeng le dikolotong tse nang le kotsi tsa matjhabeng. Diketsahalo tse ntjha mothehong wa tsa ditjhelete wa lehae le melao ya tsamaiso, tse ka matlafatsang boikemelo ba mokgwa wa tsa ditjhelete, di kenyeletsa dintlafatso tse ntjha ho tsa molao tse ntlafatsang phehisano, tshireletso ya bareki le tsamaiso e nepahetseng ya dikgwebo.

Molao wa tsamaiso le bohlahlobi ba dibanka

E le karolo ya yona ya bohlahlobi ba dibanka, Banka e tswetse-pele ho tsepamisa maikutlo ntshetso-peleng ya botsitso ba lekala la dibanka tsa lehae ka ho kenya tshebetsong, ka mokgwa o hlwahlwa mme e tshepahalang tshebetso ya matjhaba ya tsamaiso ya taolo le bohlahlobi. Ho kenngwa tshebetsong hwa leano la tsamaiso ya dibanka la Basel II ho tloha ka la 1 Pherekong selemong sa 2008, le ho ntshetsa-pele ho kenya tshebetsong maano a ka sehlohong a bohlahlobi ba dibanka bo hwahlwa (Core Principles for Effective Banking Supervision) a ntshitsweng ke Komiti ya Basel ya Bohlahlobi ba Dibanka (Basel Committee on Banking Supervision), e dula e le tshiya ya leano la Banka la melao ya tsamaiso le bohlahlobi.

Banka e tswetse-pele ho tjhorisa mokgwa o ntlafaditsweng wa tsamaiso le bohlahlobi wa Basel II selemong sa 2008 le sa 2009, har'a tse ding ka ho kenya tshebetsong Mekgwa ya Hlahlobo ya boteng ba Tjhelete ya Dibanka e Lekaneng e kentsweng tshebetsong ke dibanka; ho hlahlojwa botjha hwa dikadimo, dikotsi tsa mebaraka le tsa tshebetsong le ho shebisiswa hwa dikopo tsa dikadimo ke dibanka ho sebediswa mekgwa e tswetseng-pele ho fumana moedi o ka tlase wa ditjhelete tseo dibanka di lokelang ho ba le tsona ho ipapisitswe le kotsi ya dikadimano le ya tshebetso. Ho ipapisitswe le diketsahalo tsa matjhabeng, Banka e bile le dipuisano le lefapha la tsa dibanka ho sheba maano a bontshang bokgoni ba dibanka maemong a hloabaetsang ao Banka e a kentseng tshebetsong. Ka hodimo ho moo, Banka e tswetse-pele ho ntlafatsa bokgoni ba yona ba maano a bontshang bokgoni ba dibanka maemong a hloabaetsang le mekgwa ya kahare e bontshang bokgoni ba dibanka maemong a hloabaetsang, e le ho bebofatsa bohlahlobi bo fanang ka ditholwana tse lebeletsweng ba bokgoni ba dibanka maemong a hloabaetsang.

Ditla-morao tsa bobedi tsa koduwa mebarakeng ya matjhaba ya ditjhelete, ha mmoho le ho nyoloha le ho theoha hwa moruo Afrika-Borwa, di mpefaditse tikoloho ya

tshebetso ya lefapha la tsa dibanka selemong sa 2008 le karolong ya pele ya selemo sa 2009, ka ho theoha ho hoholo hwa sekghala sa kgolo sa dikadimo le dipeheletso. Ho feta moo, keketseho ya kगतello ho bareki e tswela-pele ho iponahatsa ka mokgwa o totobetseng wa dipeheletso tse nang le mathata le ho nyoloha hwa dikadimo tse nang le mathata tse amang diphaello tsa dibanka hampe. Le ha ho le jwalo, lefapha la tsa dibanka la Afrika-Borwa le ntse le tsitsitse mme le na le tijelete ya tshebetso e lekaneng.

E le ho arabela koduwa mebarakeng ya matjhaba ya ditjhelete, Banka e ile ya kenya tshebetsong mokgwa o ikemetseng wa bohlahlobi ba matsete ao dibanka tsa lehae di hwebisanang ka mekoloto e dibukeng tsa tsona e le ho etsa bonnete ba hore dikgwebo tse jwalo di tsamaiswa ka nepo. Le ha ho sa ba le dintlha tsa bohlokwa tse ileng tsa hlwauwa, dikgothaletso tse tla hlaha tlalehong ya ho qetela, di tla sebediswa e le motheo wa ho ntshetsa dipuisano pele le lefapha la dibanka le tokiso ya leano la molao le tsamaiso kamoso.

Tshebedisano-mmoho matjhabeng

Banka e tswela-pele ho ikakgela ka setotswana mathathamong a tikoloho le a karolo ya Afrika a ntshetsang-pele kopano ya tikoloho. Banka e fana ka bodulo ba Bongodi ho Komiti ya Baokamedi ba Dibanka tsa Dinaha tsa Tikoloho e ka Borwa ya Afrika ya Ntshetsopele (Secretariat of the Committee of Central Bank Governors – CCBG – in the Southern African Development Community – SADC) mme e tshehetsa ho kenngwa tshebetsong hwa meralo ya CCBG. Tekenelo ya ditjhelete le matsete ya SADC (SADC Finance and Investment Protocol) e ananetswe ke Paramente ya Afrika-Borwa ka selemo sa 2008 mme tshebetso ya dikomiti ka ho fapana e se e qadile. Ho hlokomelehang ke ho phethelwa hwa setshwantsho se sisintsweng sa molao wa dibanka tsa dinaha tsa SADC, o tla bula tsela ketsong ya maano a tshwanang a molao le tsamaiso ya dibanka tsa SADC.

Banka hape e tswetse-pele ho etella pele mosebetsi wa ho patalana wa SADC. Selemong se fetileng, se neng se shebilwe haholo e bile tshebetso e ditshenyehelo di tlase ya mokgwa o tswetseng-pele wa ho patalana le pokello ya dipalo-palo tsa ho patalana. Mosebetsi o mong hape o ntseng o etswa ke wa ho hokahanngwa hwa mekgwa ya ho patalana wa tikoloho, le mokgwa wa ho patalwa hwa ditjhelete tse yang dinaheng tse ding tsa tikoloho o sebetsang hantle.

Banka e boetse ya nka karolo mehatong e mmalwa ho ntlafatsa metjha ya tshebetso ya tsa ditjhelete ya SADC. Banka, ka setsi sa yona sa thupello (SARB College), e ile ya tshwara kapa ya lokisetsa dithupelo le diboka tse mmalwa tsa dibanka tsa dinaha tsa SADC ka tshebedisano-mmoho le ditsi tsa thupello tsa matjhaba. Ditsi tsena di kenyeletsa setsi sa thupello sa matjhaba sa ditjhelete (International Monetary Fund Institute), banka ya ho patalana ya matjhaba (Bank for International Settlements – BIS) le setsi sa Toronto sa Canada (Toronto Centre).

Ho nka karolo dikopanong tsa dinaha tse ngata tse kang lekgotla la dinaha tse 20 (Group of 20 – G-20) le lekgotla la botsitso ba tsa ditjhelete (Financial Stability Board), ho eketsehile ka mor'a koduwa ya ditjhelete le moruo wa lefatshe ka bophara. Afrika-Borwa, jwalo ka setho se hlwahlwa sa G-20 e bile le seabo ho ngolweng hwa karabo e kopanetsweng ya G-20 koduweng ya tsa ditjhelete ya lefatshe ka bophara. Banka e boetse ya tswela-pele ntshetso-peleng ya dikamano le BIS, mme ya nka karolo dikomiting le dikopanong tse mmalwa tsa BIS, tse kenyeletsang Komiti ya Bohlahlobi Dibankeng ya Basel (Basel Committee on Banking Supervision).

Tsamaiso ya kahare

Buka ya tlaleho ya selemo ya 2008/09 ya Banka (Annual Report 2008/09) e fuwe batshwari ba diabo pele ho kopano ena. Ka kakaretso thepa ya Banka e bontsha keketseho ho tloha ho dibilione tsa diranta tse R300 mafelong a Hlakubele selemong sa 2008 ho isa ho dibilione tsa diranta tse R344 mafelong a Hlakubele selemong sa 2009. Banka ha e ya anngwa ke koduwa ya mebaraka ya lefatshe ya ditjhelete. Phaello e tlase matseteng a bohlokwa le ho putlama hwa ditheko tse ngata tsa disebediswa tsa ditjhelete tsa kgwebisano di bakile ho theoha hwa ditjhelete ka morao ho ntshuwa hwa lekgetho ho tloha ho dibillione tsa diranta tse R2,5 selemong se fetileng sa ditjhelete ho isa ho diranta tse dibilione tse R0,9 ka selemo sa ditjhelete sa 2008/09.

Ditshenyehelo tsa disebediswa di lekanyeditswe ho eketseha ka diperesente tse 22 selemong sena sa ditjhelete. Keketseho ena e bakilwe ke ho nyoloha ka diperesente tse 42 hwa ditjeho tsa tlhahiso ya tjhelete; pokello ya tjhelete bakeng sa tlhodišano ya mohope wa lefatshe wa FIFA ka selemo sa 2010 (2010 FIFA World Cup); ho fana ka tjhelete e neng e saletse morao selemong se fetileng sa ditjhelete; le ditokiso tse kgolo le ho beha meaho ya Banka maemong.

Makala a mane a Banka, eleng South African Mint Company, South African Bank Note Company, South African Reserve Bank Captive Insurance Company, le Corporation for Public Deposits, di atlehile ho fihlella merero ya tsona selemong sa ditjhelete. Ka mora tlhahlobo ya ditlaleho ka makgotla a batsamaisi ba tsona, le bahlahlobi ba dibuka tsa ditjhelete ba kahare le kantle, Banka e kgotsofetse hore makala a yona a tswetse-pele ho tsamaiswa ho latela merero le tsamaiso ya dikgwebo e nepahetseng. Diphetho tsa makala di tlalehwa ka mokgwa o kopantsweng le wa Banka dibukeng tsa ditjhelete tse hlahang tlalehong ya selemo sa 2008/09.

Diabo tsa Banka di tswetse-pele ho hwebisanwa ka mokgwa wa nnehe-ke-o-nehe (over-the-counter trading facility). Selemong sa ditjhelete sa 2008/09, ho phethetswe diphapanyetsano tse 40 tse emetseng diabo tse 57 980.

Basebetsi ba dinako tsohle ba Banka ba eketsehile ka palo ya 34 har'a selemo mme ka kakaretso ba eba 1 930 mafelong a selemo sa ditjhelete. Kakaretso ya basebetsi ba beileng meja fatshe nakong ena e bile diperesente tse 6,2; mme e ne e le ka tlasenyana ho ya selemo se fetileng. Ho latela teka-tekano mosebetsing, diperesente tsa basebetsi ba batho batsho di eketsehile ka dintlha tse 2 ho ya ho diperesente tse 60, papisong le pehelo ya diperesente tse 50 ka selemo sa 2009. Boemong ba botsamaisi, ho fihletswe keketseho ya diperesente tse 2. Le hoja Banka e bile le tswelo-pele malebana le kemelo ya banna le basadi ka kakaretso, kemelo ya basadi maemong a phahameng e sa ntse e le taba ya bohlokwa.

Banka e kene ditherisanong tsa tekatekano mosebetsing ka ho pharalla, mme sephetho ya e ba ho kenya tshebetsong lenaneho la ho ruta le ho hlokomedisa basebetsi ka ditaba bokowa. Banka e phethetse mokgwa wa yona wa ho netefatsa boemo ba basebetsi ba nang le bokowa mme basebetsi ba fuwe monyetla wa ho phatlalatsa maemo a bona a bokowa ka boikgethelo.

Tlhahlobo ya tshebetso e ne e hlwauwe e le yona feela tshitiso e setseng ho tekatekano mosebetsing ka hare ho Banka nakong e fetileng. Sehlopha sa tshebetso se lekotse mokgwa wa tlhahlobo ya tshebetso mme sa etsa dikgothaletso tsa dintlafatso. Mokgwa ona o motjha o ntse o kenngwa tshebetsong.

E le karolo ya leano la Banka la HIV/AIDS, basebetsi ba ka bang 70 ba rupeletswe ho thusa ele baeletsi ba basebetsi-mmoho le bona. Lenaneho lena ke mohato o tswelang pele, mme mokgahlelo o latelang o tla shebana le boeletsi le diteko ka boikgethelo.

Banka e tswela-pele ho tsepamisa maikutlo thupellong le ntshetso-peleng. Nakong ena yeo ho tlalehwang ka yona, Banka e fuwe dithuso tsa dimillione tsa diranta tse R2,4 ele hobane e ikamahantse le melao ya ho fana ka tlaleho ya ntshetso-pele ya bokgoni ho latela molao wa selemo sa 1998 (Skills Development Act, 1998 – Act No. 97 of 1998). Baithuti ba supileng ba phethetse dikwetliso tse fumantshwang mosebetsing mme kaofela ba fumane mosebetsi Bankeng. Banka e boetse ya ananela leano le letjha la ho fana ka dithuso tsa ditjhelete ho baithuti ba kantle, mme baithuti ba 25 ba yunivesithi ba leng selemong sa bobedi sa dithuto ba fuwe thuso ya ditjhelete.

Ka ntle ho dithupello ka mosebetsi wa dibanka tsa dinaha tse fanwang, Banka e hlophisitse le ho tshwara dithuto le dithupello tse ikgethileng. Dithuto di ne di kenyeleditse phallo ya ditjhelete, mekgwa ya tekanyo le ya dipalo tsa moruo tsa boemo bo hodimo, botsitso ho tsa ditjhelete, le taolo ya tjhelete.

Banka e leka ho ntshetsa-pele moetlo wa ho etsa diphuputso ka hare ho Banka mme diphuputso tse kopanetsweng tse mmalwa di se di phethetswe ka tlas'a tshebedisano-mmoho le mananeo a diphuputso a etswang ke ditsibi tsa kantle. Ka Mphalane Banka e tshwere seboka sa yona se tshwarwang kamor'a dilemo tse pedi ka mmokotaba, diphephetso tsa baetsi ba maano a ditjhelete mebarakeng e holang (Challenges for Monetary Policy-makers in Emerging Markets). Diketsahalo tsa seboka di phatlaladitswe ka mokgwa wa buka le ka mokgwa wa khomputha leqepheng la Banka.

Banka e thakgotse tshebetso ya morero wa kgokahanyo ya basebetsi ho etsa bonnete ba hore basebetsi ba banka ba fumana ditsebo tse nepahetseng. Morero o tla shebana le ntshetso-pele ya ditsebo le ho netefatsa phapanyetsano e nepahetseng ya mahlale a tsebo a hlokaahlang bakeng sa tsamaiso e atlehileng ya Banka.

Meaho ya makala a mmalwa a Banka e fuwe boemo ba sehopotso sa nalane, mme hona ho tlasa phephetso mokgweng o lebeletsweng wa tshwara ya tjhelete, tsebediso e ntle ya matla, paballeho ya tikoloho, phumantsho ya phepele ya motlakase e sa kgaoheng, thepa e utlwellang mollo le ho kena hwa batho ba sa itekanelang, ho ntse ho bolokilwe maemo a hlomphehang a meaho. Bongata ba ditokiso tse rerilweng, dikeketso le diphetolo makaleng di phethetswe, kapa di fihletse boemong ba ho ahwa, kapa di atamela boemo boo, ha ho ntse ho emetswe phethelo e atlehileng ya meralo le papatso ya kabelo ya mosebetsi. Moaho o motjha wa lekala la Bloemfontein o ntse o ralwa. Thepa e utlwellang mollo le ho ntsha basebetsi moahong wa ntlo kgolo le lekaleng la Durban di ntse di fetolwa hore di be maemong a dumellanang ka botlalo le melawana ya tsa bophelo le tshireletseho.

Qetellong, Banka e bile le kgatelo-pele e kgolo ka ho kenya tshebetsong tharollo e ntjha ya disebediswa tsa kgwebo e bitswang Enterprise Resource Planning (ERP), e lebeletsweng ho ntlafatsa mekgwa ya tsamaiso ya kahare. ERP e tla kopanya dipalo le mekgwa ya tsamaiso ho tswa mafapheng a fapaneng a tshebetso, mme e lebeletsweng ho fana ka melemo e mengata ho Banka, ho kenyeleditswe le ho kena tshebetsong hwa mekgwa ya boemo bo phahameng, le ho ntshuwa tshebetsong hwa mekgwa ya kgale e fetang 20 yeo ho seng hole thata ho e beha maemong. ERP e lokela ho kenngwa tshebetsong ka botlalo pele ho mafelo a selemo sa 2009.

Qetello

Le hoja tsitsipano e tshabehang ya ho putlama hwa moruo wa lefashe ho bonahala e fetile, ho boela maamong ho lebeletswe ho ba monyebe le ho nka nako. Moruo wa lehae o bonahala o ka nna wa ntlafala ho se hokae dikgweding tse tlang, mme le sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko tsa lehae se lebeletswe ho tswela-pele ho theoha ka lebaka la kगतello ya ho fokola hwa diithoko tsa bareki ba lehae le ditheko tse tlase tsa dihlahiswa. Le ha hole jwalo, sekgahla sa ho theoha se sitiswa ke keketseho ya ditheko tse laolang ke mmuso tse bileng hodimo ka nako e telele le ditumellano tsa meputso tse fetang sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko. Banka e tla tswela-pele ho leka ho fihlela botsitso ba ditheko ka tshebediso ya moralo o fetohang le maemo wa ho laola sekgahla sa ho fetoha hwa ditheko e le ho fihlela kgolo e tsitsitseng ya moruo.

Koduwa ya haufinyane ya tsitsipano mebarakeng ya ditjhelete lefatsheng ka bophara e bontshitse tlhokahalo ya hore Banka e ntshetse pele boitlamo ba ho tlisa botsitso ho tsa ditjhelete. Hona ho kenyeletsa ho beha leihlo le ho hlahloba moo ho hlokalang, hwa leano la patalano la naha, le mebaraka ya ditjhelete le lefapha la dibanka. Mebaraka ya ditjhelete ya lehae e fetile tlasa koduwa ya dibanka ya lefatshe ka bophara esa ameha hampe haholo. Leha hole jwalo, mekoloto e mpefetseng e ne e ntse e eketseha, mme hona ho tlisitse tshoso phaellong ya dibanka, mme boemo bona botla behwa leihlo haholo.

Ka hare, Banka etla tswela pele ho tsepamisa maikutlo ntlafatsong ya basebetsi, le ho kenya tshebetso mehato ya ho boloka basebetsi le ho phahamisa moya wa bona ka ho sebedisa mokgwa wa tlhahlobo ya tshebetso o nepahetseng. Maikutlo atla boela a tsepamiswa ntlafatsong ya mekgwa e metle ya tshebetso ka hare ho Banka, ho kenngwa tshebetso hwa tharollo e nthja ya ERP nakong ya selemo, mme e lebeletswe hoba le seabo phihlelong ya morero ona.

Diteboho

Ke rata ho leboha Ofisi ya Mopresidente, Mmuso le Paramente ka tshehetso ya bona. Tshebedisano-mmoho e ntle le Lefapha la Naha la tsa Ditjhelete e ntsheditse pele, ka thuso ya mokgwa wa dikomiti tse pedi. Ke rata ho leboha Matona le Batlasi ba Matona a lekala la naha la ditjhelete, ba fitileng le ba jwale, ka tshehetso le tshebedisano-mmoho ya bona selemong se fetileng, ha mmoho le Molaodi-Kakaretso le basebetsi ba hae Lefapheng la Naha la Ditjhelete.

Ke rata hape ho leboha Lekgotla la Batsamaisi ba Banka ka mosebetsi oo ba o entseng ho netefatsa tsamaiso e ntle ya kgwebo, le tsamaiso e otlohileng ya Banka. Monghadi Daniel Mminele o kene Lekgotleng la Batsamaisi ba Banka ka mor'a ho fuwa boemo ba hoba Motlatsi wa Mookamedi, mme ke rata ho sebedisa monyetla ona ho molebohela kgethong ya hae.

Ena ke puo ya ka ya ho qetela ya selemo ho batshwari ba diabo. Ke lakatsa ho leboha Ofisi ya Mopresitente ka monyetla wa ho sebeletsa naha kele Mookamedi wa Banka ya Reseve ya Afrika-Borwa. E bile tlotla le monyetla. Nka sheba morao dilemong tse leshome tse fetileng ka motlotlo ho dikatleho tseo Banka e di fihletseng. Ka hona ke rata ho leboha haholoholo Batlatsi ba Mookamedi, Botsamaisi le basebetsi ba Banka ka boiphihlelo ba bona, tshehetso le boitelo ho thusa ho fihlela merero e fapaneng ya Banka dilemong tse leshome tse fetileng. Ke rata hape ho lebohela Mme Gill Marcus ka ho kgethwa hwa hae e le molatedi wa ka. Mme Marcus ha se moeti Bankeng le ho lefapha la tsa ditjhelete, mme ke ya tseba hore ketlo siya Banka matsohong a nang le boiphihlelo bo boholo. Ke lakaletsa Mme Marcus, Batlatsi ba Mookamedi le basebetsi ba Banka mahlohonolo malebana le diphephetso tsa kamoso.